

مفهوم توسل در آیات و روایات و بررسی دیدگاه زیدیه نسبت به آن

سید قاسم حسینی *

فاطمه پور احمد *

چکیده

یکی از سفارش‌های مؤکد قرآن و روایات به مؤمنان توسل است که یکی از راه‌های ایجاد وحدت در اسلام محسوب می‌شود. توسل به معنای وسیله است و تمسک به وسیله، یعنی هر کاری یا هر چیزی که باعث نزدیک شدن به پیشگاه خداوند می‌شود. محقق در این مقاله سعی کرده است به روش توصیفی-تحلیلی به بررسی مفهوم توسل بپردازد و جایگاه توسل را از دیدگاه زیدیان بررسی کند. فرقه زیدیه معتقد به امامت زید بن علی بن حسین علیه السلام است و تعریف آنها از اهل بیت علیهم السلام با تعریف امامیه تفاوت دارد. آنها هرچند شعائر اهل بیت علیهم السلام را پذیرفته‌اند و رد نمی‌کنند، در امر توسل و زیارت قبور دیدگاهشان نزدیک به شیعه امامیه است. زیارت قبر پیامبر صلی الله علیه و آله در مدینه نزد آنها، همچون دیگر مسلمانان، جایگاه معنوی خاصی دارد. آنها همچنین با تمسک به حدیث ثقلین خود را ملزم به تبعیت و تکریم اهل بیت علیهم السلام می‌دانند. این تکریم هم در زمان حیات و هم پس از شهادت یا وفات اهل بیت علیهم السلام ادامه می‌یابد و در ساخت قبور و بقا بر مزار آنها تجلی پیدا می‌کند.

کلیدواژگان: اهل بیت علیهم السلام، توسل، زیدیه، شیعه، وسیله.

mirtaha1@yahoo.com

*. استادیار، عضو هیئت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم قم.

fatemepurahmad58@gmail.com

**. کارشناسی ارشد علوم قرآنی.

توسل نوعی وسیله است، یعنی تمسک به وسیله، هر کاری یا هر چیزی که انسان را به خدا نزدیک می‌گرداند. توسل به معنای واسطه قرار دادن افراد صالح و مقرب درگاه الهی برای برآورده شدن حوایج و درخواست‌هاست. یکی از سفارش‌های مؤکد قرآن و روایات به مؤمنان توسل است. در روزگاری که امت اسلامی به شدت نیازمند هم‌پستگی است و شبهه‌افکنی در مسائل دینی و تفرقه‌انگیزی بین مسلمانان فراوان است، توسل به اهل بیت علیهم‌السلام بیشتر احساس نیاز می‌شود. توسل یکی از راه‌های ایجاد وحدت در اسلام محسوب می‌شود. پیشینه توسل به زمان پیدایش آفرینش و خلقت حضرت آدم علیه‌السلام برمی‌گردد؛ بدین گونه که آن حضرت هنگام خروج از بهشت خداوند را به نور بهترین بنده‌اش، محمد مصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، قسم داد و تقاضای بخشش کرد. در فرق مختلف شیعه، عقاید متفاوتی درباره توسل و تکریم اهل بیت علیهم‌السلام وجود دارد. محقق در این پژوهش به یکی از فرقه‌های مهم شیعه، زیدیه، پرداخته و اعتقاد ایشان به توسل را بررسی کرده است.

او به این سؤال پاسخ داده است که آیا زیدیه به زیارت اهل قبور و توسل به پیامبر و اولیای الهی عقیده دارد؟ به نظر می‌رسد تعریف زیدیه از اهل بیت با تعریف امامیه متفاوت است. زیدیه به امامت زید بن علی بن حسین علیهم‌السلام معتقدند؛ از این رو شعائر مذهبی آنها نیز کمی متفاوت از امامیه است. آنها مانند دیگر فرق شیعه خود را ملزم به احترام و تکریم اهل بیت علیهم‌السلام می‌دانند. این احترام پس از شهادت یا وفات ایشان نیز ادامه داشت و در ساخت قبور و بقاع بر مزار آنها تجلی یافت.

تاکنون تألیفات بسیاری در این زمینه به نگارش درآمده است؛ کتاب توسل نوشته محمد ضیاء‌آبادی به بررسی مفهوم توسل و بیان اقسام آن می‌پردازد و کتاب ولایت اقریبین در غدیر خم نوشته سیدمحمد علوی به بیان احادیثی درباره توسل و شرح اسباب آن می‌پردازد. نیز مقاله آیت الله العظمی جعفر سبحانی درباره مشروعیت توسل به اولیای الهی و مقاله «زیارت در نگاه زیدیه» نوشته سیدعلی میراحمدی به بررسی جایگاه والای زیارت

قبر پیامبر ﷺ و عتبات مقدسه می پردازد.

مهم ترین مباحث این نوشته مفهوم شناسی، اقسام توسل، توسل از منظر آیات و روایات، جایگاه اهل بیت علیهم السلام نزد زیدیان و دیدگاه زیدیه درباره زیارت قبور و بناهای زیارتی است.

مفهوم شناسی

۱. مفهوم شناسی توسل

الف) معنای لغوی

«توسل» مصدر باب تفاعل از ریشه «وسل» در لغت به معنای رغبت در نزدیک شدن به چیزی است (مصطفوی، ۱۳۶۸، ج ۱۳، ص ۱۰۸). نیز توسل یعنی انجام کاری برای تقرب به چیزی یا شخصی است (ابن منظور، ۱۴۰۴ ق، ج ۱، ص ۷۲۴). همچنین به نزدیکی جستن و نزدیکی یافتن به چیزی توسل گفته می شود (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۵، ص ۷۱۳). در فرهنگ عمید نیز توسل به وسیله قرار دادن یا دست به دامن شدن آمده است (عمید، ۱۳۷۷، ماده توسل).

ب) معنای اصطلاحی

هر یک از موجودات برای رسیدن به کمالات نوعی خود به موجودات خارج از وجود خویش نیازمندند. این امری طبیعی است که در عالم برقرار بوده و در اصطلاح به آن توسل گفته می شود؛ مثلاً انسان تشنه با نوشیدن آب سیراب می شود یا برای حمل بار سنگین از شخصی که جسمی نیرومند و بازویی ستبر دارد کمک می گیرد. بدیهی است انسان عاقل از هر موجودی به قدر توانایی او بر کار انتظار اثر خواهد داشت (ضیاء آبادی، ۱۳۸۶، ص ۲۸).
توسل در اصطلاح به معنای رغبت داشتن و طلب نزدیکی به خداست که با واسطه قرار دادن اسماء و صفات الهی، قرآن، مقام و ذات اولیای الهی و شفیع قرار دادن ایشان انجام می شود (جوادی آملی، ۱۳۸۳، ج ۲، ص ۵۹۶). وسیله در اصطلاح به معنای تقرب جستن یا چیزی که باعث تقرب به دیگری از روی علاقه و رغبت شود آمده است (مکارم شیرازی، ۱۳۵۳، ج ۴، ص ۳۶۴).

۲. مفهوم شناسی زیدیه

زیدیه یکی از فرقه‌های اصلی شیعه است که به امامت زید بن علی بن حسین علیه السلام اعتقاد دارد؛ به عبارت دیگر زیدیه به امامت امام علی، امام حسن و امام حسین و علی بن حسین و زید بن علی علیه السلام و نیز به امامت هر فاطمی که عادل، اهل علم و شجاع باشد و با او بر شمشیر کشیدن برای جهاد بیعت شود قائل است (نوبختی، ۱۳۸۱، ص ۵۵). زید، فرزند امام سجاد علیه السلام، در سال ۱۲۲ هجری قمری در زمان حکومت هشام بن عبدالملک با وجود منع برادرش، امام باقر علیه السلام، ضد حکومت ظالم قیام کرد و به شهادت رسید. عقاید خاص زید از جمله قیام و خروج علیه ظالمان در هر شرایطی، امکان امامت بدون برخورداری از علم غیب و عصمت و نگرش مثبت او به شیخین (ابوبکر و عمر) سبب شد با اینکه خود مدعی امامت نبود، پیروان او زید را امام بدانند و پس از شهادت او در کوفه و عراق و سپس در ایران و یمن مذهب زیدیه را تشکیل دهند و دست به قیام‌هایی بزنند (طبری، ۱۳۷۵، ج ۴، ص ۱۸۸۷).

۳. مفهوم «توسل» در قرآن

واژه «وسيله» دو بار در قرآن به کار رفته است: در یک آیه مؤمنان به تقوا و وسیله جویی به سوی خداوند فرمان داده شده‌اند: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾^۱ (مائده: ۳۵). در آیه ای دیگر نیز به متوسل شدن بت پرستان به ملائکه، جن و اولیا از انس برای نزدیک شدن به خداوند اشاره شده است: ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتُغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمْ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا﴾^۲ (اسراء: ۵۷). البته بت پرستان برای نزدیک شدن به خود اینها به بت‌ها و مجسمه‌ها متوسل می‌شدند و با انواع قربانی‌ها نیز به بت‌ها تقرب می‌جستند. آنان به جهت مستقل دانستن وسیله‌های مذکور در ربوبیت و پرستش آنها و نیز امید به رحمت و ترس از خشمشان دچار شرک شده بودند

۱. ای اهل ایمان، از خدا بترسید و به سوی او وسیله جویید و در راه او جهاد کنید. باشد که رستگار شوید.

۲. آنهایی که [کافران را به خدایی] می‌خوانند آنان خود به درگاه خدا وسیله تقرب می‌جویند. تا که مقرب‌تر باشد، و امیدوار به رحمت و ترسان از عذاب اویند که البته از عذاب پروردگارت باید سخت هراسان بود.

(طباطبایی، ۱۳۸۶، ج ۱۳، ص ۱۳۰). افزون بر آیات یادشده از مضمون آیات دیگری نیز می‌توان به نحوی معنای توسل را به دست آورد؛ نظیر فرمان به خواندن خداوند به وسیله اسمای حسناى الهی (اعراف: ۱۸۰)، دستور خداوند به چنگ زدن به ریسمان الهی (آل عمران: ۱۰۳)، استغفار پیامبر ﷺ برای گناهکارانی که به حضور وی بروند و به وسیله او از خداوند آمرزش بطلبند (نساء: ۶۴)، وسیله قرار دادن حضرت یعقوب علیه السلام برای آمرزش و تقاضای استغفار از حضرت یوسف علیه السلام از جانب برادران ایشان (یوسف: ۹۷) و پذیرش توبه حضرت آدم علیه السلام از سوی پروردگار بر اثر توسل به کلماتی که به وی تلقین کرد (بقره: ۳۷).

اقسام توسل

موجودات جهان بر حسب اختلاف در مراتب هستی و وجود، که از جانب خداوند به آنها افزوده شده است، درجات گوناگونی از توانایی و قدرت بر کار را دارند. انسان عاقل از هر موجودی به قدر توانایی وی بر کار انتظار اثر خواهد داشت؛ بنابراین شخص خردمند از یک فرد بی سواد تقاضای تعلیم ندارد و از یک نابینا تقاضای راهنمایی مسیر نمی‌کند، ولی در عین حال از همان آدم بی سواد، که جسمی نیرومند و بازویی ستبر دارد، در حمل بار سنگین کمک می‌گیرد و از فرد نابینا، که دلی روشن و قلبی پاک دارد، تقاضای ارشاد و هدایت روحی می‌کند (ضیاء آبادی، ۱۳۸۶، ص ۶۷). برای تقرب به خداوند و همچنین حل مشکلات و قضای حاجات و دفع بلیات از فضل خدا وسایل گوناگونی هست که برخی از آنها را در ادامه می‌آوریم:

۱. وجود مقدس پیامبر خدا ﷺ

رسول اکرم ﷺ شریف‌ترین و گرامی‌ترین مخلوقی است که خداوند متعال آفریده است. خداوند در آیات قرآن به مقام و منزلت ایشان اشاره می‌کند و او را مایه مصونیت مردم از عذاب می‌شمارد: ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ﴾ (انفال:

۱. ولی خدا تا تو [پیغمبر رحمت] در میان آنها هستی آنان را عذاب نخواهد کرد و نیز مادامی که به درگاه خدا توبه و استغفار کنند باز خدا آنها را عذاب نکند.

۳۳). نیز می‌فرماید: ﴿وَمَنْ يَقْنُتْ مِنْكَ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْمَلْ صَالِحًا نُؤْتِهَا أَجْرَهَا مَرَّتَيْنِ وَأَعْتَدْنَا لَهَا رِزْقًا كَرِيمًا﴾؛ (احزاب: ۳۱). در عظمت پیامبر اکرم ﷺ کافی است که خداوند نام او را کنار نام خود، و اطاعت او را کنار اطاعت خود. قرار داده است و به سبب همین مقام قدسی، که نشان از کرامت و منزلت آن حضرت دارد، دعای او همواره مستجاب است (علوی، ۱۳۸۸، ص ۲۲۰). مسلماً ریشه استجابت دعای پیامبر ﷺ را باید در روح پاک و نفس کریم و قرب ایشان به خداوند جست؛ زیرا دعای برخاسته از روح پاک یقیناً به استجابت می‌رسد. در این باره فرقی بین حیات مادی و برزخی نیست. گواه اینکه مسلمانان جهان از عصر صحابه و تابعان تا به امروز عملاً این باب رحمت را باز می‌دانند و زائران پس از تقدیم سلام و ضمن استغفار به درگاه الهی از پیامبر نیز می‌خواهند که برای آنها طلب آمرزش کند (همان، ص ۲۲۲).

۲. ادای فرایض

ایمان به خدا و پیامبر اکرم ﷺ و ادای واجبات یکی از اسباب تقرب به درگاه الهی است، امیر مؤمنان علی علیه السلام می‌فرماید: بهترین چیزی که متوسلان به خدا بدان توسل می‌جویند: ایمان به خدا و رسول او، جهاد در راه خدا، همچنین کلمه اخلاص ﴿لا اله الا الله﴾ که همان فطرت توحید است، برپا داشتن نماز که آیین اسلام است، دادن زکات که فریضه واجب است، روزه ماه رمضان، حج و عمره که گناهان را می‌شوید، صله رحم که ثروت را زیاد و عمر را طولانی می‌کند، انفاق پنهانی که جبران گناهان است، انفاق آشکار که مرگ‌های ناگهانی را دور می‌کند و کارهای نیک که انسان را از سقوط نجات می‌دهد (نهج البلاغه، خطبه ۱۱۰).

۳. توسل به اسماء و صفات خداوند

یکی از اقسام توسل خواندن خداوند به اسماء و صفات اوست. این نوع توسل در روایات

۱. و هر که از شما مطیع فرمان خدا و رسول باشد و نیکوکار شود پاداشش را دو بار عطا کنیم و برای او روزی بسیار نیکو [در بهشت ابد] مهیا سازیم.

و ادعیه اهل بیت علیهم السلام بسیار بارز و چشمگیر است. ترمذی در سنن خود از بریده نقل می‌کند: پیامبر صلی الله علیه و آله شنید مردی چنین می‌گوید: «خدایا، از تو درخواست می‌کنم به گواهی ام بر اینکه تو آن خدایی هستی که جز تو خدایی نیست. تو احد و صمد هستی که نه زاید و نه زائیده شده است و برای او مانندی یافت نمی‌شود» پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «تو خدا را به وسیله اسم اعظم او خواندی که اگر او به آن اسم خوانده شود، اجابت می‌کند و اگر از او چیزی خواسته شود، عطا می‌نماید» (ترمذی، ۱۴۳۷ق، ج ۵، ص ۱۷۸).

دعای جوشن کبیر نمونه بارزی از این توسل است که صد بند دارد و هر بندی بیان‌کننده چندین اسم از اسمای الهی است و در شب‌های قدر خوانده می‌شود.

۴. توسل به قرآن

یکی از راه‌های توسل این است که انسان قرآن بخواند و به وسیله آن از خدا حاجت بخواهد. در حقیقت این نوع توسل، توسل به فعل خداست؛ زیرا قرآن کلام خداست که بر قلب رسول اکرم صلی الله علیه و آله نازل شده است؛ بنابراین در شب‌های قدر مستحب است انسان قرآن را باز کند و این دعا را بخواند: پروردگارا، من از تو به وسیله این کتاب که فرو فرستادی و آنچه در آن است سؤال می‌کنم. پروردگارا، نام بزرگت و اسمای زیباییات در این کتاب است) (قمی، ۱۳۸۲، ص ۴۴۹).

۵. توسل به دعای برادر مؤمن

یکی از اسباب توسل و جلب مغفرت خدا این است که انسان از برادر مؤمن خود بخواهد در حق او دعا کند. این نوع توسل محل اتفاق همه مسلمانان و موحدان جهان است. قرآن می‌فرماید: «رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ»؛ «پروردگارا، ما و برادران ما را که در ایمان بر ما پیشی گرفتند بیامرز» (حشر: ۱۰)

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از امت اسلامی می‌خواهد در حق او دعا کنند و می‌فرماید:

برای من از خدا وسیله بخواهید و آن مقامی است در بهشت که جز بر یکی از بندگان خدا شایسته نیست و هر کس برایم چنین مقامی بطلبد شفاعت من بر او حلال می‌گردد (نمازی شاهرودی، ۱۴۱۸ق، ج ۴، ص ۶۱).

جواز توسل در آیات و روایات

۱. توسل در آیات

قرآن حکیم، که بر اساس فطرت انسان نازل شده است، موضوع توسل را طریق روشن برای رسیدن به قرب خدا معرفی می‌کند: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»؛ «ای اهل ایمان، از خدا بترسید و به سوی او وسیله جویید و در راه او جهاد کنید؛ باشد که رستگار شوید» خداوند در آیه دیگری می‌فرماید: «قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ رَزَعْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضَّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا»؛ «بگو این بت‌ها را که به جز خدا [مؤثر در حوائج خود] می‌پندارید بخوانید تا ببینید که نه دفع ضرری از شما توانند کرد و نه تغییر حالی به شما توانند داد» (اسراء: ۵۶) در آیه دیگری آمده است: «کسانی که آنان [به عنوان معبود] می‌خوانند آنان خود به درگاه خدا وسیله تقرب می‌جویند» (اسراء: ۵۷). این آیات نشان می‌دهد که فرشتگان و پیامبران و دیگر اصناف و طبقات خلق از هر طریق در مقام کسب فیض و برکات از خداوند متعال «ابتغاء وسیله» می‌کنند و برای جلب رحمت بیشتر و دفع عذاب خود دنبال وسیله می‌گردند تا به قرب بیشتری نائل شوند (ضیاء آبادی، ۱۳۸۶، ص ۳۰). در آیه دیگری خداوند مستقیماً پیامبر گرامی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ را مخاطب قرار می‌دهد و می‌فرماید: «و اگر هنگامی که آنان (گروه منافق) بر خود ستم کردند به توجوع می‌کردند و از کردار خود به خدا توبه نموده و تو هم برای آنها استغفار می‌کردی و از خدا آمرزش می‌خواستی، در این حال البته خدا را توبه پذیر و مهربان می‌یافتند» (نساء: ۶۴) این آیه شریفه - علاوه بر اصل تجویز توسل - طریق «وسيله» را نیز بیان می‌کند؛ یعنی بندگان حاجتمند اگر به پیامبر اکرم متوسل شوند، خداوند آنها را عفو می‌کند و خواسته‌های آنها را برآورده می‌کند.

(علوی، ۱۳۸۸، ص ۲۱۴). نیز هنگامی که برادران یوسف علیهم السلام به اشتباه خود پی بردند و به فکر اصلاح و جبران افتادند، دست به دامان پدر شدند و گفتند: «ای پدر، بر تقصیراتمان از خدا آمرزش طلب که ما خطای بزرگ مرتکب شده ایم. پدر گفت: به زودی از درگاه خدا برای شما آمرزش می طلبم که او بسیار آمرزنده و مهربان است» (یوسف: ۹۷-۹۸).

از این آیات استفاده می شود که تقاضای استغفار از دیگری نه تنها با توحید منافات ندارد، بلکه راهی برای رسیدن به لطف پروردگار است؛ وگرنه چگونه ممکن بود یعقوب پیامبر علیهم السلام تقاضای فرزندان را درباره استغفار برای آنان بپذیرد و به توسل آنها پاسخ مثبت دهد؟ این نشان می دهد که توسل به اولیای الهی با رعایت شرایط امری جایز است و مخالفان با آن از متون قرآن آگاهی ندارند یا تعصب های غلط مانع دید آنها می شود (مکارم شیرازی، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۷۵).

۲. توسل در روایات

در منابع شیعه دعای شریف توسل، دعای سمات، برخی بندهای زیارت جامعه کبیره، و زیارتنامه های دیگر موضوع را برای همه پویندگان حق روشن ساخته است. بر اساس عقاید شیعه شخص می تواند حاجتی را از پیامبر یا امامان علیهم السلام مستقیماً بخواهد، با این اعتقاد که هیچ مؤثری در هستی جز خداوند متعال نیست و اولیای الهی با اذن خداوند به درخواست ها پاسخ می دهند و این در حقیقت توجه به خداست؛ زیرا احترام پیامبر صلی الله علیه و آله و فرزندان و اوصیای او نیز به سبب این است که فرستاده خداوندند و در راه او گام برداشتند. نکته دوم اینکه هیچ فرقی میان حیات و وفات پیامبر و امام علیهم السلام نیست؛ زیرا از نظر یک مسلمان پیامبران و اوصیای آنها پس از مرگ حیات برزخی دارند؛ همان طور که خداوند در قرآن درباره شهدا می فرماید: «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ»؛ «البته نپندارید که شهیدان راه خدا مرده اند بلکه زنده اند (به حیات ابدی و) در نزد خدا متنعم خواهند بود.» (آل عمران: ۱۶۹). نکته بعدی این است که روایات توسل به حد تواتر رسیده و به قدری زیاد است که جای شکی باقی نمی گذارد. همچنین روایات

صحیح فراوان است که جایی برای خرده‌گیری در پاره‌ای اسناد آنها باقی نمی‌ماند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۳۷۱). در اینجا به ذکر چند نمونه اکتفا می‌کنیم:

از سلمان فارسی نقل شده است که از رسول اکرم ﷺ شنیدم می‌فرمود:

خداوند عزوجل می‌فرماید: ای بندگان من، آیا چنین نیست که چه بسا کسی حاجات بزرگی از شما می‌خواهد و شما حوایح او را بر نمی‌آورید، مگر اینکه شفیع قرار دهد در نزد شما کسی را که محبوب‌ترین مردم به نزد شماست؛ آنگاه حاجت او را به احترام آن شفیع برمی‌آورید؟! حال آگاه باشید که گرامی‌ترین خلق و افضل آنان نزد من محمد ﷺ و برادر وی علی علیه السلام و امامان پس از وی هستند؛ همانان که وسیله‌های مردم به سوی من هستند. اینک توجه کنید که هر کسی حاجتی دارد یا دچار حادثه‌ای صعب و زیانبار گشته و رفع آن را خواهان است باید مرا به محمد ﷺ بخواند تا به نیکوترین وجه حاجت او را برآورم... (مجلسی، ۱۳۶۳، ج ۹۴، ص ۲۲).

ابن شهر آشوب از امیرالمؤمنین علیه السلام نقل می‌کند که ذیل آیه شریفه ﴿وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ﴾ (مائده: ۳۵) فرموده است: «أَنَا وَسَيْلَتُهُ»؛ «من هستم وسیله خدا» (طباطبایی، ۱۳۸۷، ج ۵، ص ۳۶۲). همچنین حضرت فاطمه زهرا علیه السلام ضمن خطبه شریفه اش می‌فرماید: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي بِعَظَمَتِهِ وَنُورِهِ يَبْتَغَى مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَنَحْنُ وَسَيْلَتُهُ فِي خَلْقِهِ»؛ «حمد خدایی را که عظمت و نورش ایجاب می‌کند که اهل آسمان‌ها و زمین برای نزدیک شدن به او وسیله بجویند و ما وسیله او در میان خلقش هستیم» (ابن ابی الحدید، ۱۳۹۳، ج ۵، ص ۳۶۳).

مردی بادیه نشین حضور رسول خدا ﷺ آمد و تقاضا کرد که مراد از ﴿حَبْلِ اللَّهِ﴾ در آیه ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا﴾ (آل عمران: ۱۰۳) را توضیح دهد. رسول خدا ﷺ بی‌درنگ دست بر شانه علی علیه السلام گذاشت و فرمود: «ای اعرابی، این ریسمان خدا و حبل الله است. به او اعتصام بجوی» (مجلسی، ۱۳۶۳، ج ۳۶، ص ۱۶).

جایگاه اهل بیت علیهم السلام نزد زیدیه

تعریف زیدیه از اهل بیت علیهم السلام با تعریف امامیه متفاوت است. در دیدگاه امامیه اهل بیت علیهم السلام منحصرأً به معصومان علیهم السلام اطلاق می‌شود؛ اما اهل بیت نزد زیدیه همه ذریه حضرت زهرا علیها السلام از هر دو شاخه حسنی و حسینی را در بر می‌گیرد که برخی از این سادات به درجه امامت نائل می‌شوند، مشروط بر اینکه قیام کنند و در راه دین خدا شمشیر بکشند (نویختی، ۱۳۸۱، ص ۵۲). پس هر گاه در زیدیه از عنوان اهل بیت استفاده شود به افرادی محدود و خاص، همچون امامیه، اختصاص ندارد. فرزندان حضرت زهرا علیها السلام همواره نزد زیدیه از احترام خاصی برخوردارند. در طول تاریخ هر گاه سیدی حسنی یا حسینی در هر نقطه پرچم امامت برافراشت زیدیان از هر سوی خود را به او رساندند و وی را یاری کردند؛ زیرا آنان با تمسک به حدیث ثقلین خود را ملزم به تبعیت و تکریم اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله می‌دانند (المؤیدی، ۱۴۳۸ق، ص ۴۸).

فرات بن ابراهیم کوفی، از علمای بزرگ زیدیه در قرن سوم، عصمت را به پنج تن از اهل بیت علیهم السلام منحصر می‌کند و معتقد است که غیر از امام علی و امام حسن و امام حسین علیهم السلام هیچ شخص معینی امام مفترض الطاعه نیست (کوفی، ۱۴۱۰ق، ص ۱۱). در کتاب تفسیر غریب القرآن در توضیح آیه ۶۷ سوره مائده، که به آیه تبلیغ مشهور است، آمده که این آیه به طور خاص در شأن علی بن ابی طالب علیه السلام است (زید بن علی، ۱۳۸۸، ص ۲۰۷).

بُستی، از علمای زیدیه، کتاب حدیثی *المراتب* را به فضایل اهل بیت علیهم السلام، به ویژه امام علی علیه السلام، اختصاص داده و به بیان فضایل امام علی علیه السلام بر اساس روایات نقل شده از اهل سنت پرداخته است (آقابزرگ تهرانی، ۱۴۰۳ق، ج ۲، ص ۲۸۹). این تکریم هم در زمان حیات اهل بیت و هم پس از شهادت یا وفات آنها ادامه یافته و در ساخت قبور و بقاع بر مزار آنها تجلی می‌یافته است؛ به عبارت دیگر مزار اهل بیت همواره نزد زیدیان و مردم آن مناطق محترم بوده است. اما گروهی از زیدیان از قرن نهم هجری با زعامت ابن الوزیر (م. ۸۴۰ق) و محمد بن علی شوکانی (م. ۱۲۵۰ق) گرایش‌های سلفی یافتند و مریدان تفکر ابن تیمیه

شدند که به «زیدیه سلفی» مشهورند. اینان با رویکرد عموم زیدیه در زیارت مزارات، به ویژه اهل بیت علیهم السلام، مخالف اند و تفکرات ابن تیمیه و محمد بن عبدالوهاب را ترویج می کنند (فرمانیان و موسوی نژاد، ۱۳۸۹، ص ۱۲۳). شوکانی در بخشی از کتاب شرح الصدور با زیارت اهل بیت مخالفت، و زائران را تکفیر می کند. البته این تفکر به مرور زمان میان زیدیان منزوی شد؛ چنان که عموم زیدیه، همانند امامیه، به مزار بزرگان دینی خود اعم از امامان، سادات و علمای دینی اهمیت می دهند (میراحمدی، ۱۳۹۴، ص ۱۵۵) میان امامان شیعه علی بن موسی الرضا علیه السلام جایگاه رفیعی در اعتقاد زیدیه دارد؛ از این رو زیدیان علاقه بسیاری به زیارت بارگاه آن امام همام دارند. کتاب صحیفه الامام الرضا نیز از مهم ترین منابع حدیثی زیدیه است. در منابع زیدیه به روایتی در باب عظمت آن حضرت اشاره شده است. مجدالدین المؤیدی، از علمای بنام زیدیه، به نقل از منصور بالله، امام زیدیه در قرن هفتم هجری، روایتی از رسول اکرم صلی الله علیه و آله درباره امام رضا علیه السلام نقل کرده است. در این روایت، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید: «سَتَقْتُلُ بِضَعَّةٍ مِّنِّي حُرَّاسَانَ، مَا يَزُورُهَا مَكْرُوبٌ إِلَّا نَفَسَ اللَّهُ كُرْبَتَهُ وَ لَا مُذْنِبٌ إِلَّا غَفَرَ اللَّهُ ذَنْبَهُ»؛ «پاره ای از تن من در خراسان کشته خواهد شد. هیچ غصه داری او را زیارت نمی کند، مگر آنکه خداوند در غصه ها و گرفتاری هایش گشایشی ایجاد می کند و نه هیچ گناهکاری، مگر آنکه خداوند گناهان وی را می آمرزد» (المؤیدی، ۱۴۳۸ق، ص ۸۰).

دیدگاه زیدیه درباره زیارت قبور و بناهای زیارتی

زیدیان به دلیل عقایدشان کمتر از امامیه به شعائر مذهبی اهمیت می دهند. آنها هرچند شعائر اهل بیت علیهم السلام را پذیرفته اند، اهتمام خاصی به ظهور و بروز بسیاری از آنها ندارند. آنها در امر زیارت قبور نیز دیدگاهشان با شیعه امامیه متفاوت است، هرچند علاقه خود را به زیارت مزارات مهم اسلامی و شیعی نشان می دهند. زیارت قبر پیامبر صلی الله علیه و آله در مدینه نزد آنان، همچون دیگر شیعیان و مسلمانان، جایگاهی معنوی و خاص دارد. زیدیان همچنین به زیارت عتبات مقدسه در عراق، به ویژه امیرالمؤمنین و امام حسین علیهما السلام، علاقه مندند و با سفر به نجف اشرف و کربلای معلی ارادت خود را به آن بزرگواران ابراز می دارند. در سال های

اخیر نیز سفر به مشهد مقدس و زیارت قبر امام علی بن موسی الرضا علیه السلام جزء برنامه‌های ثابت زیدیان بوده است (میراحمدی، ۱۳۹۴، ص ۱۵۵).

ساخت بقعه‌های عظیم بر مزار امامان زیدی یا ترمیم بناهای نامناسب به همت آنان سابقه‌ای دیرینه دارد. زیدیان بنا بر سنت‌های شیعی بر مزار امامان خویش بناهایی عظیم می‌ساختند. از این بناها هنوز تعدادی به شکل سابق و کهن خویش باقی مانده است و از بقایای این آثار در شمال ایران، افغانستان و یمن وجود دارد. از آثار برجای مانده و سازه‌های آجری زیبا و باشکوه متعلق به قرون هشتم و نهم هجری چنین به نظر می‌رسد که آنها زیارتگاه‌هایی مهم و معتبر در عصر خود بوده‌اند. از جمله مزار زید بن علی در منطقه کفل کوفه، که در حقیقت مقام و یادبودی از زید شهید است، نزد زیدیان و مردم منطقه محترم است؛ چراکه جسدی از وی باقی نماند و طبق شواهد تاریخی جسد وی سوزانده و خاکسترش به رود سپرده شد (همان، ص ۱۵۸). در ایران نیز بقاع بسیاری وجود دارد که به تاریخ و مذهب زیدیه مربوط می‌شود؛ برای مثال مزار مؤید بالله هارونی در عباس آباد تنکابن، بقعه ناصر کبیر و ابوالعباس حسنی در آمل، ابوطالب هارونی در گنبد و محمد بن زید در آزادشهر در طول تاریخ همواره نزد عموم مردم محترم بوده و زیارتگاه زیدیان به شمار می‌رفته است. همچنین در شهر صعده یمن زیارتگاه‌های بسیاری وجود دارد که مهم‌ترین آنها، مقبره الهادی الی الحق، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. این بنا عمارتی باشکوه دارد و زیدیان احترام ویژه‌ای برای آن قائل‌اند.

در جوزجان افغانستان نیز بارگاهی منسوب به یحیی بن زید (۱۲۶ق) وجود دارد که محبوب بسیاری از مردم منطقه و البته زیدیانی است که به دلیل دشواری سفر از حضور در آنجا محروم‌اند. (همان، ص ۱۵۹).

نتیجه‌گیری

توسل نوعی وسیله است؛ یعنی تمسک به وسیله برای نزدیک شدن به چیزی. وسیله

یعنی هر کاری یا هر چیزی که باعث نزدیک شدن به خداوند متعال می شود. توسل نه تنها جایز و مشروع است، بلکه کسی که توسل ندارد ایمانش ناقص است و از برکات قرآن و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اولیای خداوند بی بهره است. قرآن پیوسته به جامعه باایمان و باتقوا دستور می دهد که دنبال وسیله بروند. همچنین احادیث بسیاری وارد شده که فعالیت های دینی و اعمال عبادی را بدون توسل به عنایات اولیای خدا و ائمه علیهم السلام عاری از فایده می دانند. امیرالمؤمنین علیه السلام توضیحی درباره آیه **«وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ»** می فرماید: **«أَنَا وَسِيلَتُهُ»**؛ «یعنی من هستم وسیله خدا». توسل اقسامی دارد که شامل وجود مقدس پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام، ادای فرایض، توسل به اسما و صفات خداوند، توسل به قرآن و توسل به برادر مؤمن است. زیدیان در مقام یکی از فرقه های مهم شیعه به توسل معتقدند و برای امامان شیعه احترام خاصی قائل اند. آنها مانند دیگر فرق شیعه خود را ملزم به تکریم اهل بیت علیهم السلام می دانند. این تکریم هم در زمان حیات و هم پس از شهادت یا وفات آنها ادامه یافته و در ساخت قبور و بقعه بر مزار آنها تجلی پیدا کرده است. همچنین زیارت قبر پیامبر صلی الله علیه و آله و عتبات مقدس در عراق و زیارت امام رضا علیه السلام در مشهد مقدس نزد زیدیان جایگاه معنوی خاصی دارد.

منابع

* قرآن کریم، ترجمه مهدی الهی قمشه ای.

* نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی.

۱. آقابزرگ تهرانی، محمد محسن (۱۴۰۳ق)، *الذريعة إلى تصانيف الشيعة*، تحقیق احمد بن محمد حسینی، بیروت، نشر دار الأضواء.
۲. ابن ابی الحدید (۱۳۹۳ش) *شرح نهج البلاغه*، ترجمه غلامرضا لایقی، تهران، نشر اطلاع.
۳. ابن منظور (۱۴۱۴ق) محمد بن مکرم، *لسان العرب*، بیروت، دار صادر.
۴. ترمذی، محمد بن عیسی، (۱۴۳۷ق)، *سنن الترمذی*، تحقیق محمد حلاق، دمشق، نشر دار ابن کثیر.
۵. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۳ش)، *تفسیر موضوعی*، تهران، اسراء.

۶. خمینی، مصطفی (۱۳۷۶ش)، تفسیر قرآن، قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۷. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳ش)، لغت نامه دهخدا، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۸. زید بن علی (۱۳۸۸ش)، تفسیر غریب القرآن، ترجمه علی زاهدپور، تهران، مؤسسه انتشارات فراهانی.
۹. سلطانی، مصطفی (۱۳۹۵ش)، زیدیه سلفی، تهران، مرکز تخصصی ائمه اطهار (علیهم السلام).
۱۰. شوکانی، محمد (۱۴۱۰ق)، شرح الصدور [بی جا]: نشر جامعة الاسلامیه.
۱۱. ضیاءآبادی، محمد (۱۳۸۶ش)، توسل، چ ۶، تهران، انتشارات بنیاد شهید.
۱۲. طباطبائی، محمدحسین (۱۳۸۶ش)، تفسیر المیزان، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، چ ۵، چ ۲۳، قم، انتشارات اسلامی.
۱۳. طبری، محمد بن جریر (۱۳۷۵ش)، تاریخ الطبری، ترجمه ابوالقاسم پاینده، چ ۵، تهران، نشر اساطیر.
۱۴. علوی، سیدمحمد (۱۳۸۸ش)، ولایت اقرین در غدیر خم، چ ۲، قم، انتشارات نغمات.
۱۵. عمید، حسن (۱۳۷۷ش)، فرهنگ فارسی عمید، تهران، چ ۱۲، مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
۱۶. فرمانیان، مهدی؛ موسوی نژاد، علی (۱۳۸۹ش)، درسنامه تاریخ و عقاید زیدیه، قم، نشر ادیان.
۱۷. قمی، عباس (۱۳۸۳ش)، کلیات مفاتیح الجنان، ترجمه رضا مرندی، چ ۳، تهران، انتشارات باقرالعلوم.
۱۸. کوفی، فرات بن ابراهیم (۱۴۱۰ق)، تفسیر فرات الکوفی، تحقیق کاظم محمد، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۱۹. مجلسی، محمدباقر (۱۳۶۳ش)، بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار، چ ۳، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۲۰. مصطفوی، سیدحسن (۱۳۶۸ش)، التحقیق فی کلمات قرآن الکریم، تهران، دارالکتب اسلامییه.
۲۱. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۵ش)، تفسیر نمونه، چ ۲۸، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۲۲. مؤیدی، مجدالدین محمد (۱۴۳۸ق) التحف الزلف، یمن، ناشر مکتب اهل بیت.
۲۳. میراحمدی، سیدعلی (۱۳۹۴ش)، «زیارت در نگاه زیدیه»، نشریه فرهنگ زیارت، ش ۲۲.
۲۴. نمازی شاهرودی، علی (۱۴۱۸ق)، مستدرک بحار، قم، مؤسسه نشر اسلامی.
۲۵. نوبختی، حسن (۱۳۸۱ش)، فرق شیعه، ترجمه محمد جواد شکور، چ ۲، تهران، انتشارات علمی اساطیر.

